

האוניברסיטה הפתוחה, המחלקה לחינוך ופסיכולוגיה

אוניברסיטת בר-אילן, בית הספר לחינוך

אלימות ופגיעות ברשת האינטרנט:

מאפיינים, דפוסים, גורמי סיכון וגורמים

מגנים בקרב ילדים ובני נוער

ד"ר טלי היימן, ד"ר דורית אולניק שמש, ד"ר סיגל עדן

דוח מחקר למשרד החינוך

שבט תשע"ד

ינואר 2014

תמצית

טכנולוגיית האינטרנט הביאה בשנים האחרונות למהפכה בחייהם של ילדים בני נוער בהיבטים רבים ומגוונים, ולצד התועלות שבה, אנו עדים להופעתו של סוג חדש של אלימות, שהופך שכיח בקרב ילדים ובני נוער - אלימות ובריונות ברשת (cyberbullying). סוג אלימות זה מאופיין בהתנהגות חזרתית לאורך זמן תוך שימוש לרעה בסמכות או בכוח באמצעות מחשב וטלפונים ניידים, על ידי שליחת הודעות מעליבות, סרטים ותמונות פוגעניות (Hinduja & Patchin, 2009; Mason, 2008).

מחקרים שונים בעולם העוסקים בנושא התמקדו בתיאור מאפייני האלימות ברשת בהתייחס לדפוסי התנהגות, למאפיינים רגשיים וחברתיים, לתגובות הפרט וכן לדרכי טיפול ומניעה (Shariff, 2009; Smith et al., 2008). על אף שנושא חשוב זה מדובר תקשורתית, הוא טרם זכה למחקר מקיף בארץ.

מטרת המחקר הנוכחי לבחון את תופעת האלימות ברשת בקרב ילדים ובני נוער בישראל, לתאר את היקפיה ומאפייניה המרכזיים, לבחון את הקשר בין האלימות ברשת להיבטים חברתיים-רגשיים המהווים גורמי סיכון וגורמים מגנים. ובנוסף, לבחון את תפיסות המורים את תופעת האלימות והבריונות ברשת ואת דרכי התמודדותם עימה. המחקר נערך במהלך השנים 2011-2013.

אוכלוסיית המחקר: לאחר קבלת האישורים המתאימים לעריכת המחקר, נדגמו 18 בתי ספר מאזורים שונים בארץ. במחקר השתתפו 1094 תלמידים (52% בנים, 48% בנות), 51% מהתלמידים למדו בבתי ספר יסודיים, 33% בחטיבות ביניים ו-16% בחטיבה העליונה. 47% מהתלמידים למדו בבתי ספר ממדד חברתי-כלכלי גבוה, 34% - ממדד בינוני, ו-19% השתייכו למדד נמוך. טווח גיל התלמידים היה 10-17 (ממוצע = 13.39). בנוסף, השתתפו במחקר 585 מורים, 498 מתוכם (85%) היו מורות, בגיל 21 - 65 (ממוצע = 39.68).

כלי המחקר: התלמידים מלאו 4 שאלונים אשר התייחסו לאלימות פנים אל פנים (פא"פ) ולאלימות ברשת, להיבטים חברתיים ורגשיים: תמיכה חברתית, בדידות, תחושת מסוגלות עצמית ורווחה אישית. כמו כן, צוותים חינוכיים (מחנכים, מורים, יועצים) מלאו שאלון אשר התייחס למודעות הצוות החינוכי לאלימות ברשת ולתפיסת הצוות את דרכי ההתמודדות עם התופעה.

ממצאים עיקריים:

ברמת התלמידים - נמצא כי 27% מהתלמידים משתתפי המחקר דיווחו כי היו קורבנות לאלימות ברשת, לעומת 49% שדיווחו כי נפגעו מאלימות פנים אל פנים. 45% מהקורבנות ברשת דיווחו כי נפגעו בעיקר ע"י בנים, 34% נפגעו בעיקר ע"י בנות, ו-21% ע"י בני שני המינים. נמצא גם כי לבנות יש נטייה להיפגע יותר מבנים מהאלימות באינטרנט עם זאת, תדירות ההיפגעות גבוהה מעט יותר אצל בנים. 17% ממשתתפי המחקר דיווחו כי לקחו חלק בהטרדה באינטרנט, ו-36% דיווחו כי לקחו חלק בהטרדה פנים אל פנים. נמצא כי לבנים יש נטייה לקחת חלק בהטרדה ובבריונות באינטרנט יותר מלבנות, וגם מספר סוגי האלימות בהם הם משתתפים הינו גבוה יותר. 46% מן המשתתפים דיווחו כי היו עדים לבריונות ומעשי אלימות כלפי מישהו אחר ברשת.

במחקר בדקנו את תשובות התלמידים בהתייחס לשתי שאלות: מאיזה סוג של פגיעה ברשת נפגעת? בטווח תשובות של "מעולם לא נפגעת" דרך פגיעות מסוגים שונים מטלפון נייד, אימייל, מיסרונים, רשת חברתית; כמו כן התלמידים נשאלו על תדירות הפגיעה ברשת, בטווח תשובות של "מעולם לא" עד "פעמים רבות". לא נמצאו הבדלים משמעותיים בקורבנות לאלימות באינטרנט כמו גם בלקיחת חלק בהטרדה באינטרנט בין תלמידים השייכים לקבוצות ממדד חברתי-כלכלי שונה.

ממצאי המחקר מצביעים על כך כי תלמידי ב"ס יסודי מדווחים במידה הרבה ביותר כי נפגעו מאלימות באינטרנט, לאחר מכן, תלמידי חט"ב ותלמידי ב"ס תיכון. תלמידי חט"ב מדווחים על פגיעה רבה יותר ברשת באמצעות אלימות מילולית לעומת שאר שלבי החינוך. על אף שהאלימות ברשת מתרחשת בתדירות הנמוכה ביותר בבתי"ס התיכוניים, הרי מספר המטרידים בהם הוא רב יותר בהשוואה לבתי"ס היסודיים ולחטה"ב.

בהקשר ללקיחת חלק בבריונות ובהטרדה באינטרנט גבוהה מעט יותר בקרב תלמידי יסודי, לאחר מכן תלמידי חט"ב, ואח"כ תלמידי תיכון. עם זאת, אלימות באינטרנט באמצעות הטלפון הנייד נפוצה דווקא בתיכוניים יותר (תמונות, סרטי וידאו ושיחות טלפון פוגעות). תדירות ההטרדה באינטרנט גבוהה יותר בקרב תלמידי חט"ב, לעומת שאר שלבי החינוך.

בבחינת הקשרים שבין מדדי הקורבנות לבין המשתנים הרגשיים-חברתיים נמצאו הקשרים הבאים:

נמצא מתאם שלילי בין קורבנות מאלימות באינטרנט לבין תמיכה חברתית, מסוגלות עצמית ורווחה אישית: ככל שהתלמידים דווחו על תמיכה חברתית, מסוגלות עצמית ורווחה אישית נמוכות יותר כך נפגעו יותר מאלימות ברשת בהשוואה למי שלא נפגע ולהיפך. כמו כן, נמצא קשר חיובי בין קורבנות ברשת לבין תחושת בדידות ברמה גבוהה, ולהיפך. נמצא קשר חיובי בין אלימות מילולית ברשת לבין בדידות: ככל שהתלמידים דווחו על בדידות גבוהה יותר כך נפגעו יותר מאלימות מילולית ברשת ולהיפך. נמצא קשר שלילי בין אלימות ברשת באמצעות תמונות/סרטי וידאו לבין תמיכה חברתית ומסוגלות עצמית. בנוסף, נמצא קשר שלילי בין תדירות ההטרדה לבין תמיכה חברתית ומסוגלות עצמית, וקשר חיובי בין תדירות ההטרדה לתחושת בדידות.

בבדיקת הקשר בין הקורבנות לאלימות ברשת לבין הקורבנות לאלימות פנים אל פנים (פא"פ), נמצא קשר בין שני המשתנים הללו. שיעור הנפגעים מהאלימות פא"פ וגם מספר סוגי האלימות מהם נפגעו התלמידים יורדים כפונקציה של גיל (שלב חינוך). הנפגעים ביותר מאלימות פא"פ הם תלמידי בתי-ספר יסודי, לאחר מכן – תלמידי חטיבות ביניים והנפגעים פחות הם תלמידי בתי-ספר תיכון. בהקשר למשתנים הרגשיים-חברתיים שנבחנו, נמצא שככל שהתלמיד נפגע יותר, בתדירות גבוהה יותר וממספר רב יותר של סוגי אלימות פא"פ – כך התמיכה חברתית, המסוגלות העצמית והרווחה האישית שהוא חש נמוכות יותר – ובהתאם, הבדידות שהוא מרגיש רבה יותר.

נמצאו גם קשרים בין המשתנים הרגשיים-חברתיים של התלמידים לבין ההשתתפות בהטרדה באינטרנט ובתדירותה. ככל שקיימת אצל התלמידים פחות תמיכה חברתית, רמה נמוכה יותר של מסוגלות עצמית, ככל שהם חשים יותר בדידות, וחווים רווחה אישית נמוכה יותר – כך הם נוטים להשתתף יותר באלימות באינטרנט, להיות יותר אלימים ובריונים באינטרנט, זאת בעיקר באמצעות שליחת תמונות או סרטי וידאו פוגעים. בדומה, נמצאו קשרים בין המשתנים הרגשיים-

חברתיים לבין בריונות ואלימות פא"פ. קשרים אלה מאפיינים יותר תלמידים עם תמיכה חברתית נמוכה, רמת בדידות גבוהה, מסוגלות עצמית נמוכה ותחושת רווחה אישית נמוכה. מספר משתנים נמצאו כמנבאים קורבנות מאלימות ברשת. לתלמידי ביי"ס יסודיים וחיטבות הביניים סיכוי רב יותר להיות קורבנות ברשת בהשוואה לתלמידי תיכונים. כמו כן, ככל שרמת המסוגלות העצמית ורמת הרווחה האישית נמוכות יותר, ותחושת הבדידות גבוהה יותר, כך יש סיכויים גבוהים יותר לתלמיד להיות קורבן לאלימות ברשת. בעוד שהמשתנים שנמצאו מובהקים לניבוי קורבנות פא"פ הם: מגדר (בן), שלב חינוכי (תלמידי ביי"ס יסודיים לעומת חט"ב ותיכון), ובדידות ברמה גבוהה.

המשתנים שנמצאו מובהקים לניבוי תוקפנות ובריונות ברשת הם: מגדר (בן), ורמה נמוכה של רווחה אישית ומסוגלות עצמית. הסיכוי של בנים להיות תוקפים ברשת רב מהסיכוי של בנות. והמשתנים שנמצאו מובהקים לניבוי תוקפנות פא"פ הם: מגדר (בן), ומסוגלות עצמית נמוכה. כעס, זעם, דאגה, מתח ומצב רוח ירוד נמצאו כתגובות הרגשיות השכיחות ביותר של קורבנות ברשת והתגובות המעשיות השכיחות ביותר להתמודדות עימה היו: התעלמות, בקשה להפסיק את ההטרדה, לספר לחבר, לתקוף בחזרה, לספר להורים ויציאה מרשת. תלמידים מעטים בלבד דיווחו כי סיפרו למורים, התייחסו להטרדה בצחוק, או דיווחו למשטרה. התגובות השכיחות ביותר של התלמידים אל מול אלימות פא"פ הן: התעלמות, לתקוף בחזרה, לספר לחבר, לבקש להפסיק, לספר להורים. תלמידים מעטים בלבד דיווחו כי "צחקו על זה" או דיווחו למשטרה. אחוז לא קטן של הקורבנות לאלימות פא"פ סיפרו על כך למורים.

ברמת המורים - נמצא כי מרבית המורים מתקשים להעריך את מידת התוקפנות באינטרנט של תלמידיהם. במוצע, המורים מביעים רמה גבוהה למדי של דאגה מאלימות ברשת וגם אמונה גבוהה לגבי מחויבות ביה"ס לטפל בנושא. עם זאת, הם מביעים רמה בינונית של בטחון לגבי יכולתם להתמודד עם אלימות ברשת ורמה בינונית של נכונות ללמוד את הנושא. כל מדדי המחקר מקיימים קשרים מתונים עד גבוהים אלה עם אלה. מורות, בהשוואה למורים, מגלות יותר דאגה מאלימות ברשת, מאמינות יותר שביה"ס מחויב לטפל בנושא ומעוניינות יותר ללמוד על הנושא. מורי חט"ב מגלים רמה נמוכה יותר ממורי התיכון במדד הדאגה מהאלימות ברשת; מורי יסודי גבוהים הן ממורי חטה"ב והן ממורי התיכון בביטחונם לגבי יכולתם להתמודד עם אלימות ברשת; אמונתם של מורי יסודי לגבי מחויבות ביה"ס לטיפול בנושא גבוהה מזו של מורי התיכון; ונכונותם של מורי יסודי ללמוד את הנושא גבוהה מזו של מורי התיכון.

המלצות

לאור ממצאי המחקר, ההמלצות למערכת החינוך מתייחסות לנושא העלאת המודעות של התלמידים, הוריהם והצוותים החינוכיים לגורמי הסיכון שברשת, ופיתוח תכניות מניעה והתערבות ייחודיות לנושא הבריונות ברשת. התכניות להעלאת המודעות כמו גם תכניות ההתערבות יכוונו אל אוכלוסיות התלמידים שונות, וקבוצות גיל שונות. יש מקום לשים דגש מיוחד על ילדי בתי-ספר יסודי (כיתות ד, ה, ו), שכן העלאת המודעות לתופעה ומניעתה בשלבים מוקדמים אלו ימנעו הדרדרותה והחמרתה בגיל ההתבגרות.

לאור תחושת המורים כי חסר להם ידע וכלי התמודדות בנושא האלימות והבריונות ברשת, מומלץ לפתח ולהטמיע תכניות התערבות והתמודדות עם בריונות ברשת הן למורים, כדוגמת

פעילויות וסדנאות בנושא מניעת אלימות פנים אל פנים ואלימות מקוונת, ולהכרת המרחב המקוון, ולהעניק להם כלי התמודדות יעילים.

בנוסף, לאור ממצאי המחקר נראה כי חשוב לפתח ולטפח בסדנאות הממוקדות בהיבטים רגשיים חברתיים בחיי התלמידים, שיוכלו להוות גורמים מגנים בפני הפגיעה כמו: העלאת תחושת המסוגלות עצמית, הרווחה אישית ומניעה של תחושת בדידות. תכניות שתתמקדנה ברכישת מיומנויות חברתיות בכלל וכישורי התנהלות ברשתות החברתיות הפופולריות בפרט יאפשרו לתלמידים התמודדות יעילה עם סיכוני הרשת.

בעתיד מומלץ לערוך מחקרים נוספים בנושא זה. חשוב לבחון אוכלוסיות תלמידים שונות כמו- אוכלוסייה מייצגת, אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים, ובמגזרים שונים, ולבחון שכבות גיל שונות. היות והטכנולוגיה משתנה בקצב מהיר ביותר וחשוב ללוות את השינויים המהירים הללו במחקר שיבחן וינטר את השינויים המקבילים המתרחשים בדפוסי האלימות והבריונות ברשת ובמאפייניהם.